

УДК 911.3:314.18(477.7)

ЯВОРСЬКА В.В.

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ

Актуальність і новизна теми. В геодемографії до цього часу не вироблено єдиного методологічного підходу до районування. Виходячи з положень концепції геодемографічного процесу, які пропонує автор, методологія геодемографічного районування набуває не лише вузькогалузевого конструктивно-практичного, але й широкого загальнонаукового значення. Автором розроблена і обґрунтована методика аналізу територіальної диференціації геодемографічного районування (часткового та інтегрального).

Мета і задачі дослідження. Показати основні тенденції і виявити особливості формування сучасної геодемографічної ситуації в регіоні Українського Причорномор'я, оцінити існуючі підходи до геодемографічного районування, обґрунтувати новий підхід до геодемографічного районування на основі аналізу множини демографічних індикаторів і на основі оцінки сучасної геодемографічної ситуації в розрізі адміністративних районів, здійснити геодемографічне районування зазначеного регіону.

Основний зміст роботи. В процесі наукових досліджень завжди використовуються певні методологічні засоби: поняття, наукові категорії, терміни, принципи і підходи, методи вивчення об'єкту. Понятійний апарат будь-якого наукового напрямку утворюється як за рахунок нових так і при удосконаленні або зміні старих його категорій, термінів та понять. Досліджуючи питання геодемографічного районування (ГДР) регіону Українського

Причорномор'я (Одеська, Миколаївська, Херсонська області) і узагальнюючи вже відомі в науковій літературі методологічні розробки, автор дійшла висновку, що в сучасній районології ще не завершився процес формування загальноприйнятих визначень деяких важливих понять і категорій з цієї проблематики. На це вже звертали увагу такі відомі вчені в області соціально-географічної науки як Е.Б. Аласв, І.М. Дудник, О.Г. Топчієв, О.І. Хомра і інші. Уточнення та подальша розробка термінологічного апарату геодемографії як складової частини соціально-географічної науки має важливе методологічне і практичне значення.

Зазначимо, що специфіка соціально-географічної науки обумовлює необхідність розробки теоретичних і методичних основ різних видів районування – економічного, рекреаційного, сільськогосподарського і інших. Всі види районування мають свою специфіку, свої цілі, відрізняються один від одного методами, підходами. Це обумовлюється якісними відмінностями об'єкту дослідження, компонентами його структури тощо. В кожному конкретному випадку процедурі районування, в тому числі і геодемографічного, на перший план виступають такі проблеми як прийняття рішень по диференціації території з одночасним урахуванням множини різноманітних ознак (критеріїв), оцінка варіантів районування тощо.

На основі узагальнення вже відомих в літературі підходів, а також власного бачення проблеми геодемографічного районування, автор цієї роботи зробила спробу викласти науково-методичні питання в реалізації теоретичних положень при проведенні процедури ГДР. Усвідомлюючи взятую на себе відповідальність автор не претендує на безсуперечність запропонованого підходу, а лише висловлює свою точку зору з цієї проблематики.

Перш за все зупинимося на визначенні деяких понять і термінів з області геодемографії як складової частини соціально-географічної науки, котрі мають відношення до змісту цієї роботи.

Геодемографічне районування – це об'єктивний досить складний і багатогранний процес виконання розвитку і функціонування геодемографічних територіальних утворень, які формують конкретний геодемографічний процес (ГДП) під впливом різних внутрішніх і зовнішніх факторів соціального, економічного, етнологічного, екологічного, розселенського характеру.

Геодемографічне районування – це делімітація території на окремі таксономічні одиниці різнопорядкового ієрархічного рівня і рангу, які формуються в загальній димоутворювальній структурі певного рангу, де відбувається основна життєдіяльність населення [1]. ГДР як методичний засіб розподілу території на однорідні частини в кожному окремому випадку має свої цілі, мету і в залежності від цього – і відповідні методичні підходи дослідження. Воно є одночасно і певним засобом групування демографічних індикаторів і їх кількісних характеристик в просторовому відношенні; геодемографічне районування дозволяє прослідкувати територіальну диференціацію ГДП різних типів і підтипів з урахуванням впливу на них різних факторів.

Геодемографічний процес - це єдиний цілісний, безперервний процес, що визначає узагальнену траєкторію розвитку населення, соціально-демографічних факторів і чинників, які формують напрями і типи його відтворення. За своєю суттєвістю ГДП – це поняття динамічне. Його складові компоненти знаходяться в стані безперервного руху, зміни розвитку. На першому етапі свого часового розвитку він формують конкретну геодемографічну ситуацію, яка характеризує

особливості демовідтворення населення в межах певного територіального утворення. На фіксовану дату. Геодемографічний процес – поняття функціонально-структурне, багатопланове. Територіальна диференціація ГДП, його типів і підтипів повинна обов'язково ураховуватись як при частковому (індивідуальному) так і при інтегральному геодемографічному районуванні, при таксономізації структурних одиниць на макро-, мезо-, і мікрорівнях (в залежності від поставленої задачі ГДР) [3].

В геодемографічному районуванні за числом ознак, критеріїв і функціональному значенні демографічних індикаторів і коефіцієнтів можна виділити два підходи:

- просте (часткове, індивідуальне) районування, яке проводиться на основі просторового аналізу одного демографічного індикатора (стимулюючого, де стимулюючого, загального) та його кількісного значення;

- комплексне(інтегральне) геодемографічне районування при якому охоплюється сполучення множини демографічних критеріїв.

І в тому і в другому випадках – це перш за все виявлення однорідних за суттєвими соціально-демографічними ознаками територіальних одиниць – геодемографічних зон, зон підзон, окремих ареалів.

Територіальні аспекти дослідження геодемографічних процесів і стану геодемографічної ситуації напрями її розвитку в найближчій перспективі особливо важливі в сучасний період, коли фактор просторової диференціації соціальних, економічних, екологічних і інших чинників визначає хід і напрямок реформування економіки, характер управлінських рішень і конкретні заходи соціально-демографічної політики. І в цьому відношенні геодемографічне районування в певному регіоні має актуальне як наукове так і конструктивно-практичне значення.

При виборі демографічних індикаторів і їх кількісних показників, процедурі їх шкалування і градацій, виділенні територіальних таксонів треба дотримуватись на наш погляд, наступних методологічних і методичних положень [4]:

- Аналізуються, співставляються всі демографічні індикатори і їх кількісні і якісні характеристики, які є в інформаційній базі (стимулюючі, де стимулюючі, загальні, позитивні, негативні). Тільки врахування множини показників може дати об'єктивну картину просторової диференціації такої складної категорії як геодемографічний процес і тієї ГДС, яку він формує;

- індикатори, коефіцієнти, показники, структурні параметри, які є основою для виділення територіальних утворень (зон, підзон, ареалів і інше) повинні бути одного порядку і ряду, і ряду, суттєвими для геодемографічного явища, що підлягає районуванню;

- виділення геодемографічних зон, підзон, ареалів повинно бути вичерпним, тобто жоден з таксонів не повинен включатися в процес районування двічі;

- в процесі шкалування (градації) кількісних параметрів демографічних індикаторів треба намагатись визначити мінімальний і ступень внутрішньої розбивки прийнятої шкали як первинних показників демографічної статистики, так і розрахованих відносних коефіцієнтів. Це має забезпечити більш детальну диференціацію територіальних одиниць районування і врахувати в загальному масиві ознак найменші відхилення і значення;

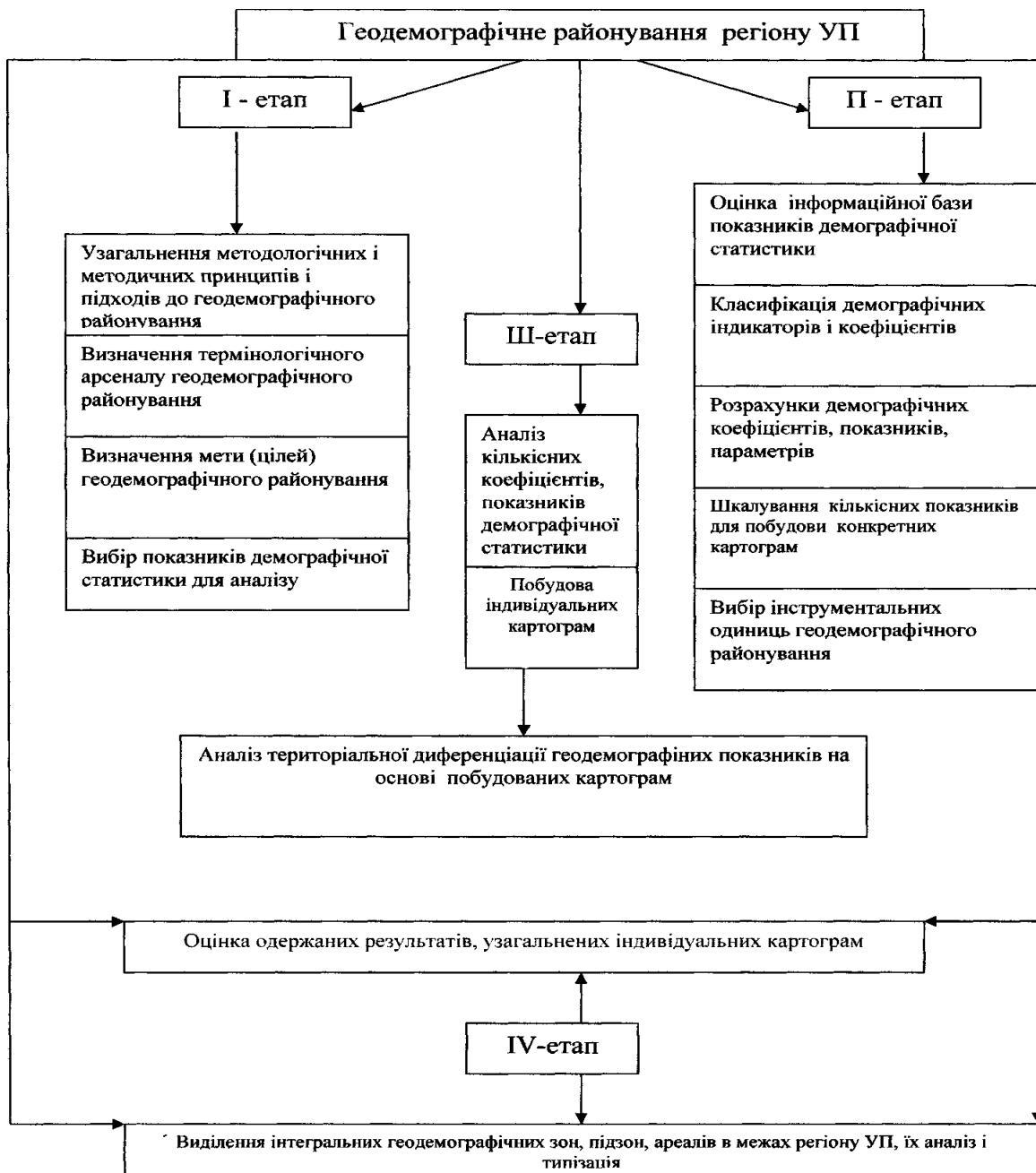

Рис. 1. Схема геодемографічного районування регіону Українського Причорномор'я

- аналіз основних параметрів геодемографічної ситуації і ГДП в виді денних таксонах повинно проводитись комплексно, з позицій принципів, підходів соціально-географічного дослідження. Це має забезпечити урахування впливу на особливості ГДП соціальних, економічних, екологічних, етно-національних, розселенських, урбаністичних і інших факторів і їх взаємодії;
- кількісні показники в переважній більшості випадків не пояснюють суттєвість геодемографічних явищ; вони лише фіксують наявність і величину. В зв'язку з цим важливо усвідомити в змістовому відношенні це явище, що за ним

стоїть, виявити смислове навантаження на його кількісну величину.

Висновки: На основі викладених вище теоретичних і науково-методичних положень автором проведено геодемографічне районування регіону Українського Причорномор'я. Інформаційною базою для цього були взяті результати перепису населення 2001 року.

Процедура реалізації поставленої задачі геодемографічного районування в методичному відношенні розподілялась на 4 етапи (див. схему геодемографічного районування рис. 1). Основною операційною одиницею геодемографічного районування регіону УП був прийнятий адміністративний район (аналізувались 19 демографічних індикаторів і їх кількісні показники по 63-х адміністративних районах [5]).

Така кількість операційних одиниць і демографічних індикаторів була достатньою для аналізу територіальної диференціації таких явищ, які є предметом дослідження. Побудовано 13 картограм за окремими демографічними індикаторами і результативна комплексна картограма інтегрального геодемографічного районування. Виділено декілька геодемографічних зон, підзон, ареалів різних ступенів репресивності геодемографічної ситуації за станом на 2001 рік.

Результати геодемографічного районування регіону Українського Причорномор'я можуть бути використані Управлінськими структурами при розробці соціально-демографічної політики як на регіональному так і на місцевому рівнях.

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. М., Мысль, 1983. – С. 17. 2. Топчіев О.Г. Основи суспільної географії. Одеса: Астропрінт, 2001. – 560 с. 3. Топчіев О.Г., Куделіна С.Б., Яворська В.В. Геодемографічний процес: зміст і функції поняття // Український географічний журнал, 2000, №2. – С. 25-27. 4. Яворська В.В. Геодемографічний процес в соціально-економіко-географічних дослідженнях: концептуальний погляд (на прикладі УПА) // Географія і сучасність. Зб. наук. праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 13-17. 5. Яворська В.В. Основні методологічні підходи до вивчення геодемографічного процесу // Географічна наука і Україна. Зб. наук. праць. – К.: Фітоцентр, 2000. – С. 24.

In work on the basis of the concept of geodemographic process developed by the author the basic theoretical and scientific - methodical approaches concerning one the most difficult kinds of social - geographical division – geodemographical. Offered methodological and methodical approaches are stated enable to build the ordered procedure geodemographic divisions into districts as on the basis of individual demographic indicators and to proceed to the general integrated division into districts in view of all system of demographic parameters.